

Virginia Woolf

Személyiségek

„Elő kell vennem Keats szerelmes leveleit; bár bevallom, van valami Keats személyiségében, terjeng belőle valami félig-meddig testi aroma, amit nem tudok elviselni.” Ez volt J. A. Symonds véleménye – a jelen pillanatban igencsak divatjamúlt, de ettől a körülménytől eltekintve, már önmagában is elég figyelemre méltó. Hiszen a legtöbb ember lelkesen kijelentené, hogy ha valaha is létezett szerethető emberi lény, akivel szívesen élne együtt, járna sétálni, vagy utazna külföldre, akkor az Keats. A közép-magasnál inkább alacsonyabb volt; válla talán egy kicsit széles a természetéhez képest; szeme ragyogott az ihletettségtől, ugyanakkor kifejezte a legteljesebb figyelmet mások érzései iránt. Életerős, mégis gyengéd volt minden mozdulatában, takaros fekete cipőt, rüsztyje alá csatolt nadrágot és a varrásoknál kissé elnyútt kabátot viselt. Szeme meleg, fürkésző barna, keze pedig széles volt, ujjbegyei, a legtöbb művésztől eltérően, szögletesek. Így folytathatnánk tovább a képzelgést, oldalról oldalra, és hogy pontosan vagy sem, az jelen szándékunk szempontjából nem is nagyon számít. Mert a lényeg az, hogy kész képet kapunk Keatsról, és ugyanolyan rokonszenvvel vagy ellenszenvvel viseltetünk iránta, mint ahogy egy barátunk iránt, akit legutóbb fél órája láttunk a Holborn és Ludgate Hill között közlekedő omnibusz kocsjában. Symonds is rendkívül eleven, bár visszatetsző benyomást szerzett; és ezen benyomásaink, bár befolyásolják a költészet iránti érzéseinket, nem közvetlenül abból fakadnak, jóllehet nehéz lenne megmondani, hogy akkor miből. „Milyen különös dolog a személyiségnek az a meghatározhatatlan zamata” – folytatja Symonds –, „a testi tulajdonságok sugalma, az ember szaga a maga tudatalatti és spontán önmeghatározásában, ami olyan erőteljesen vonz vagy taszít, és ami a szeretet vagy az utálat legmélyebb gyökere.” Mennyi minden – vizsgáljuk tovább – befolyásolja a könyvek iránti érzéseinket, és milyen nehéz biztosnak lenni abban, hogy az író fizikai jelenlétének érzete, mindazzal együtt, amit ez magában foglal, nem színezi-e át a művéről alkotott ítéletünket. A kritikusok mégis azt mondják, hogy személytelennek kell lennünk, amikor írunk, és ennél fogva személytelennek, amikor olvasunk. Ez talán igaz, és meglehet, hogy az irodalom legnagyobb passzusaiban van valami abból a személytelenségből, ami saját érzelmeink legerőteljesebb pillanataira is jellemző. A nagy költő és a szerető egyaránt reprezentatív – bizonyos értelemben névtelen. De ezek magasröptű dolgok. A szándékom Keats ezen régimódi megítélésének fejtegetésével az, hogy beismerjem hasonló előítéleteimet, részben a kritikai gondatlanságok jóvátételeként, részben pedig azért, hogy lássam, vajon ha elővesszük őket, lehet-e értelmet adni nekik.

Lehetségesnek tűnik számomra, hogy a görög irodalomhoz való hozzáállásunk, ami oly furcsa a maga hódolatában, alázatosságában, unottságában, panaszkodásában és feszélyezettségében, annak tudható be, hogy nincs fogalmunk vagy csak nagyon halvány van a görög drámaírók személyiségéről. A tudósok talán ellentmondanak ennek. Számukra Aiszkhülosz olyan valóságos, akár egy ember az omnibuszon – olyan valóságos, mint maga Keats; de ha ez így van, akkor páratlanul sikertelenek voltak

abban, hogy a köztudatba sulykolják mindazt, amit éreznek. Behunyom a szemem, és magam elé idézem Aiszkhüloszt, és csak egy pokrócba burkolózott, tiszteletre méltó öregembert látok, amint egy márványtalapzaton ül a napsütésben. Egy sas szárnyal a kék magasban. Csőréből hirtelen egy nagy kő hull alá. Az eltalálja Aiszkhüloszt a tarkóján, kettéhasítja a koponyáját, és ez minden. Hasonlóan Szapphóhoz – ő egy magas szikláról vetette magát a tengerbe. Mindkét anekdotában van valami sivár és akadémikus, valami szenttelen és világtalan. Ha átültetjük őket napjainkba, és elképzeljük Tennyson, ahogyan a Szent Pál-székesegyház lépcsőjén egy elszabadult sas megöli – de ez túl rendkívüli –, feltételezzük inkább, hogy elgázolja egy taxi; vagy George Eliotot, ahogyan szoknyáját maga köré szedi és leugrik egy szikláról, akkor azonnal nyilvánvalóvá válik a különbség a görög és az angol irodalomhoz való hozzáállásunk között. Ha ezek a katasztrófák a mi nagy íróinkkal történtek volna, további tények sokaságát ismernénk – hogyan történt, mit mondtak, mit viseltek és hogyan néztek ki; könyvtárnyi magyarázat és pszichológia kerekedett volna belőlük, és ezen a fátylon keresztül kényszerültünk volna olvasni az *In Memoriam*ot és a *Middlemarch*ot. Nem tagadható, hogy a görögök ebben is, mint más tekintetben, hatással vannak ránk. Az átlagolvasó neheztel irodalmuk sivárságára. Nincs semmilyen anekdota, amiben kutakodhatnánk, semmi kézzelfogható és személyes, amivel segíthetnénk magunkon; nem marad más, csak maga az irodalom, amit elváltasz tőlünk az idő és a nyelv, amit nem tett közönségessé az asszociáció, tiszta a szennyezettségtől, de meredek és elszigetelt. Szerencsés sors ez egy irodalom számára, ha ebből nem következik az, hogy csak nagyon kevesen olvassák, és hogy azok, akik mégis, kissé papszerűvé, elkerülhetetlenül magányossá és puritánná válnak, hogy több találékonysággal, de kevesebb emberséggel olvasnak, mint az átlagember, és ezáltal figyelmen kívül hagyják valamit: a jellemet, a személyiséget, „ami a szeretet vagy az utálat legmélyebb gyökere”, és amiről feltételezzük, hogy ott van, de amit – legfeljebb futó pillantásokban – soha nem fedezhetünk fel magunknak. Elviselhetetlenül követelőzőek vagyunk. Néhány türelmes tudós, dolgozószobáikba zárkózva, ugyan mit tehet értünk? Talán együtt kell olvasni, a tanultaknak a tanulatlanok mellett, nemzedékeken át, ahogyan Shakespeare-t is olvastuk, hogy elérjük azt a fajta kapcsolódást.

De ha egyenesen Shakespeare-t említjük, eszünkbe jut az a közkeletű vélemény, hogy a jeles emberek közül ő a legkevésbé ismert. Valóban nagyon keveset tudunk róla életrajzi szempontból, mégis magától értetődőnek tűnik, hogy a legtöbb ember éppen azzal a közvetlen érzéssel viseltet iránta, amivel Aiszkhülosz iránt, úgy vélem, nem. Sosincs olyan esszé Hamletről, ami bizonyos magabiztossággal ki ne fejtené a szerző álláspontját arról, amit úgy nevez: „Shakespeare, az ember”. Shakespeare azonban nagyon furcsa eset. Kétségtelen, hogy az embernek megvan az a bizonyossága, hogy ismeri őt, de az éppoly tűnékeny, mint amilyen heves. Az ember azt hiszi, hogy végérvényesen megragadta; aztán újra megnézi, és mintha valami rejtve maradna. Minden előzetes feltevés megdől. Ami Shakespeare volt, az végül is lehetett Hamlet; vagy maga az ember; vagy a költészet. Ezek a nagy művészek, akik egész énjükkel átítatják műveiket, képesek mégis úgy egyetemessé tenni identitásukat, hogy bár Shakespeare-t is érezzük mindenütt, mégsem tudjuk a pillanat egy adott pontján elcsípni. De egyszerűbb, ha ugyanennek a kiválóságnak egy sokkal kisebb

példáját vesszük. Ott van Jane Austen – összefogdosott, megkarcolt, jegyzetekkel ellátott, felnagyított –, szinte az ember emlékezetében él, mégis olyan kifürkészhetetlen a maga szerény voltában, mint Shakespeare a maga nagyszabású módjában. A bizalmasság ígéretével hízeleg és gazsulál, aztán az utolsó pillanatban, megint csak ugyanaz az üresség marad. Jane Austen szeméi azok, vagy csak egy üveg, egy tükör, egy napba tartott ezüstkanál? Az emberekben, akiket íróként a leginkább csodálunk, van valami nehezen megfogható, rejtélyes, személytelen. Lassan emelkednek a csúcsra; és onnan ragyognak. Nem közvetlenül szereznek hírnevet, és nincsenek kitéve a dicséret és a szemrehányás váltakozásának, ami szívünk szenvedélyeiből és előítéleteiből fakad. Fiókjaikat átkutatva keveset fogunk megtudni róluk. Mindent a könyveikbe sűrítettek. Életük sovány, szerény, színtelen, mint a kék, fölözött tej az üveg alján. A kiforrotlan művészek azok, akik könyveikben soha nem tudják a teljes egészet elmondani, akik a személyiség hatalmát gyakorolják felettünk.

Ez mind nagyon szép lenne, ha a tényekkel összhangba tudnánk hozni, de sajnos Keats példája, mint olyan író, akinek a személyisége hatással van ránk, nem teszi ezt lehetővé. Ezért alázatosan be kell vallanunk, hogy a szerzők iránti rokonszenvünk és ellenszenvünk a könyvekben éppoly változatos és kevésbé elszámoltatható, mint a hús-vér emberek iránt érzett rokonszenvünk. Egyesek megmutatják, mások elrejtik magukat, jelentőségüktől függetlenül. Itt van Jane Austen, egy nagyszerű író, ebben mindannyian egyetértünk, de én személy szerint nem szívesen maradnék vele egyedül egy szobában. A mondanivaló visszatartása, a mosoly valami meg nem láthatóra, a tökéletes fegyelmezettség és udvariasság légkörének keveredése valami finom gúnnyal, ami, ha nem általában a dolgok, hanem az egyének ellen irányulna, már-már rosszindulatú lenne, rémisztővé tenné – úgy érzem –, hogy otthon maradjunk vele. Másrészt Charlotte Brontë, akit oly könnyen felizgat Wellington hercegének említése, aki oly vehemens, irracionális és éles nyelvű, sokkal könnyebb lenne megismerni, könnyebb lenne, úgy tűnik, szeretni is. Éppen a hibái útnek rést, amin keresztül bizalmasságra léphetünk. Az a tény, hogy az ember a hibái ellenére szereti a másikat, és aztán azért szereti a hibáit, mert az övéi, pontosan az teszi bizalmatlanná a kritikával szemben, és, miután megpróbálkozott vele, ébreszti fel rémülten éjnek idején. Emlékezetes, hogy Charlotte Brontë nevetségessé tette magát, amikor egy bárónőt és egy inast mutatott be a *Jane Eyre* lapjain. Mrs. Humphry Ward rámutat a jelenet abszurditására; és a gonoszság melyik feneketlen kútjába ne vetnénk Mrs. Humphry Wardot örökre ezért a nagyon is helyálló észrevételért? Ráadásul senki sem írt rosszabbul angolul, mint Mr. Hardy néhány regényében – nehézkes, mesterkelt, csúf és semmitmondó – valóban, de ugyanakkor olyan sajátosan fejez ki valami számunkra vonzót Mr. Hardy személyében, hogy nem cserélnénk el Sterne legjobb műveinek tökéletességével sem. A környezete hatására színt kap; irodalommal válik. Ezek azok a részek, amiket a hívek hajlamosak utánozni; de ha az ő személyisége nem árnyalja őket, világosan látszik, mennyire rosszak. De nem kell mentegetőznünk az ilyen kaliberű írókkal szembeni igazságtalanságért. Akkor kell résen lennünk, amikor a szenvedélytől elragadtatva a kortársak munkássága felett ítélkezünk. Hogy tudjuk mi, akik képtelenek vagyunk fenntartani az olvasó figyelmét, és színtelen értekezésekről hadoválunk fejezetről fejezetre, mégis azt elérni, hogy olyan visszatetsző benyo-

mást keltsünk benne személyiségünk iránt, hogy már a nevünk pusztá említésére is feláll a szőr a hátán, azt nem tudom. De ez tény. Egy jelentéktelen regény öröksége gyakran az író jellemének szokatlanul élénk képe, körülményeinek tetszetős vázlata, a rokonszenvre vagy ellenszenvre való hajlam, ami beledolgozza magát a szövegbe, és meghamisíthatja annak mondanivalóját. Vagy csak akkor olvasunk valamennyi érzékszervünkkel, ha ezt a benyomást is a magunkévá tesszük?

KLEIN MARI FORDÍTÁSA

Czesław Miłosz

Dosztojevskij napjainkban

Dosztojevskij napjainkban, azután, hogy megbukott a kommunizmus Oroszországban, már valaki más, nem az, aki az elmúlt hét évtizedben volt. Mert velünk tartanak a múlt írói a történelem viszontagságain át, melyek az élőknek jutnak osztályrészül, és mindig mást olvasunk ki belőlük. Dosztojevskij már valaki más az oroszok számára, de aligha csak nekik. Állítom, hogy a nyugati irodalomkutatóknak is másképp kell értékelniük.

Harold Bloom vezette be a hamis olvasat, a *misreading* fogalmát a költészetről írt tanulmányaiban. Szerinte minden költő az elődeinél inaskodik, mintegy elrugaszkodik azokról, akiket a mestereinek tart, átvéve tőlük azt, ami kell neki, de a költők mindig eltorzítják e művek jelentését, vagyis átdolgozzák ezeket, másként fogalmazva, hamis olvasatot adnak róluk, és ez az alkotó jellegű *misreading* tartja mozgásban az irodalmat. Ha így van, akkor minden nagy író – nem csak költő – műve elég gazdag ahhoz, hogy nagy mennyiségű hasonlóan önkényes olvasata legyen.

Nem kis problémát okozott Oroszországnak az, hogy olyan írója van, mint Dosztojevskij. Nem lehetett egyszerűen elvetni, mert Tolsztojjal együtt ő tette naggyá az orosz prózát, ő teremtette az irodalmi Pétervár géniuszt, folytatva azt, amit Puskin és Gogol kezdett. Ugyanakkor művei kétségkívül ellenforradalmi kicsengésűek. Kétféleképpen kellett hát enyhíteni a lehetséges károkat. Egyrészt a kiadási politika terén, amivel elérték azt, hogy nehezen legyen hozzáférhető az életmű egy része, különösen a fiatalok számára. Másrészt megfelelően kellett „beállítani” a műveket a doktrína szempontjából, méregtelenítve ezzel a veszélyes gondolkodót. Az egyetemi világra bízták ezt a feladatot, az pedig nagyon igyekezett, bár nem volt mindig kielégítő az eredmény. Biztos megírják, hogyan próbálták hozzáigazítani Dosztojevskijt a totalitárius állam szükségleteihez. Ugyanakkor a szakértők között és általában véve bizonyos értelmiségi körökben megőrződött és gyarapodott a Dosztojevskijről szerzett ezoterikus tudás. Eljutottak ide az összegyűjtött művek és azok az igen terjedelmes kiadványok, melyek nagy része a Sztálin utáni olvadás idején jelentek meg, mint például az író korábban kiadatlan naplói. Bizonyos regényírók és költők esetében e művek földalatti hatásáról is beszélhetünk.

Dosztojevskij életének és műveinek hivatalosan elismert kutatói – amellet, hogy túlságosan is nyilvánvaló engedményeket tettek a marxizmusnak – nem kevés